

TEMELJITO O NAŠIM POČECIMA

(Eduard Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Liber, Zagreb 1983, str. 7—449)

Stjepan Damjanović

Godine 1975. pojavila se u još uvijek nezavršenoj Liberovoj ediciji *Povijest hrvatske književnosti* knjiga Eduarda Hercigonje *Srednjovjekovna književnost*. Brojni recenzenti ocijenili su je visokim ocjenama i isticali da se radi o temeljitoj preocjeni hrvatskoga književnog srednjovjekovlja, o prvom književnopovijesnom usustavljivanju znanja o hrvatskoj najstarijoj umjetnosti riječi.

Autor nije bio nepoznat stručnoj javnosti ni prije pojave te knjige. U nekoliko se navrata predstavio opsežnim studijama o nekim osobito važnim pitanjima iz povijesti hrvatskoga glagolizma. Te su studije privlačile pažnju svojom temeljitošću i novim pristupom problematici. Nerijetko se događalo, i događa se, da u književnopovijesnim i jezičnopovijesnim studijama nalazimo deklarativno izjašnjavanje o potrebi novih viđenja, novih pristupa, novih metoda itd. Iza tako formuliranih zahtjeva nađemo prepričavanje stavova prethodno oštro kritiziranih predšasnika. Već su prvi Hercigonjini tekstovi odavali drukčijeg znanstvenika: s velikom je radošću isticao zasluge i rezultate svojih prethodnika, ali ponavljao nije nikoga. Pažljiv je čitatelj njegovih tekstova odmah uočio stručnjaka iznimne snage koji bi mogao učiniti ono što samo rijetkima uspijeva: da i među stručnjacima i među obrazovanim laicima izmijeni ustaljenu sliku o predmetu kojim se bavi. Srednjovjekovna književnost potvrdila je takve nagovještaje. Osam godina nakon nje pojavila se, evo, nova Hercigonjina knjiga *Nad iskonom hrvatske knjige*.

Njezin drugi dio (*Za nov pristup...*, str. 161—439) sadrži sedam rasprava: 1. *Za nov pristup kompleksu glagoljaške neliturgijske književnosti (uz 500-godišnjicu Petrisova zbornika)* (1969), 2. *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12.*

do polovice 16. stoljeća (1971), 3. *Problemi i metode analize stilematike hrvatske srednjovjekovne proze* (1973), 4. *Metodološke pretpostavke jezikoslovne analize hrvatskoglagoljskih zbornika 14-16. stoljeća* (1978), 5. *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća* (1974), 6. *Hrvatskoglagoljska grafija kao obavijest o pravopisnim zasadama, ortoepskim i prozodijskim elementima* (1977) i 7. *Iz radova na istraživanju stilematike i sintakse glagoljaške neliturgijske proze 15. stoljeća* (1965).

Pet od spomeutih rasprava napisao je Hercigonja prije svoje *Povijesti*; sada smo u mogućnosti da ih, s jedne strane (u prvoj, časopisnoj verziji) promatramo kao, uvjetno rečeno, predradnje za pisanje *Povijesti* i uspoređujemo sa, zasad, konačnom verzijom (onom u knjizi koja je pred nama i u kojoj su gotovo sve znatno dopunjene). Možemo, dakle, pratiti što je autor nakon iskustva s pisanjem *Povijesti* smatrao potrebnim dodati, promijeniti, precizirati.

Samo je prva od nabrojanih sedam rasprava ostala u svom prvotnom obliku, nepromijenjena, a po njoj je i naslovljen drugi dio knjige. Objavljena je početkom 1969. godine u »Telegramu« i danas ju je zanimljivo pročitati iz više razloga. To nije prva Hercigonjina rasprava, ali to je tekst koji, čini mi se, odslikava onaj trenutak u razvoju znanstvenika kada mu godine rada donesu neophodan minimum samosvijesti te se kritički postavi prema dostignućima vlastite struke i izrekne što i kako bi valjalo dalje. Prošlo je gotovo desetljeće i pô i zanimljivo je vidjeti što je autor sâm i što je naša književna znanost ostvarila od onoga što se Hercigonji činilo najvažnijim u proučavanju srednjovjekovne hrvatske književnosti, posebice pak u proučavanju glagoljaške neliturgijske knjige. Na samom početku spomenutoga teksta on se zalaže za pluralitet metodoloških pristupa, za stvaranje egzaktnih kriterija koje se ne bi dalo unaprijed nego bi proizašli iz analize izražajne tehnike pisaca — glagoljaša. Takav pristup i takvi kriteriji pomogli bi, u prevladavanju inertnih nekritičkih ocjena hrvatskoglagoljske književnosti. Osmišljena ocjena nije moguća bez lingvističke, lingvostilističke i književnopovijesne analize. Hercigonja je odmah uočio da su ocjene koje srednjovjekovnu hrvatsku književnost guraju u predvorje književnosti utemeljene na mišljenju da su glagoljaši bili siromašni i neuki, pa ni književnost koju su stvarali nije mogla biti osobita. Još tada dobro znajući obim i dosege glagoljaške književne i kulturne djelatnosti Hercigonja je posumnjao u tvrdnju o njihovoj neukosti i siromaštvu i istraživanje njihova gospodarskog stanja označio kao jedan od najhitnijih zadataka. Upozorio je na bitne jezične osobine starih naših tekstova i osobito na pojavu interferiranja čakavštine i kajkavštine s elementima hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika u njima. Smatrao je da tom fenomenu treba

posvetiti punu pažnju jer se zapravo radi o pokušaju, znatno ranijem od protestantskog, da se miješanjem elemenata iz različitih sustava dobije zajednički književni jezik.

Ako se sada vratimo podnaslovima u drugom dijelu nove Hercigonjine knjige, vidjet ćemo da je rješavanju svakog od naznačenih problema dao svoj prilog. Stilematikom starih tekstova bavio se i prije 1969, istraživanju tehnike pisanja u njima posvetio je mnoge stranice svoje *Povijesti*; u novoj njegovoj knjizi nalazimo dvije rasprave posvećene toj problematici. Hercigonja se nikada nije zanosio mišlju da možemo identificirati sve elemente odstupanja od stilske neutralnog sloja u tekstovima naših srednjovjekovnih autora, ali je uvijek isticao da postoje parametri koji dopuštaju da bar unekoliko odredimo sastav stilske repertorija hrvatskih glagoljaša. Mišljenja je da jezikoslovno-stilistički pristup mora voditi računa o tome da je riječ o razdoblju »u kojem je individualnost izbora izražajnih sredstava uglavnom potisnuta, usmjerenost jezičnog izraza k estetičkoj funkciji još se, naime, najčešće ostvaruje sredstvima tradicionalne poetike: trafaretnom ornamentalnom konvencijom tropa i figura« (str. 284). U hrvatskoj književnosti srednjega vijeka izraz je usmjeren »prema sebi« a ne prema referencijalnoj funkciji i ta je usmjerenost praćena »osebujnom elokucijom, postupcima koje omogućava slojeviti, hibridni čakavsko-crkvenoslavenski (i nerijetko kajkavski) jezik većeg dijela tekstova« (str. 284). Jedan broj tekstova (koje danas doživljavamo kao umjetničke) nije pisan s književnom namjerom, nego je bio nerijetko namijenjen praktičnim životnim potrebama (npr. pravni spisi). Ti tekstovi nisu u vrijeme kada su nastali ulazili u sfere višega stila i po izrazu se osjetno razlikuju od onih stvaranih s književnom namjerom (ta je namjera uvjetovala izbor izražajnih sredstava usklađen s poetičkim normama). Hercigonja traži odgovor na pitanje zašto suvremeni primatelj prevladava tu »funkcijsku dihotomiju prošlosti« i polazište za odgovor nalazi u Winnerovu stavu da primatelj nije ograničen autorovom namjerom. Primatelj je, kaže Hercigonja, kreativni sudionik u činu dekodiranja i on ostvaruje nove suodnose između plana izraza i plana sadržaja. U tekstu o stilematici srednjovjekovne proze autor prati kako svečani ritmovi naše stare umjetničke riječi nalaze odzvuk u suvremenom nam književnom trenutku. U i inače lijepo pisanoj knjizi te su stranice možda najljepše. Hercigonja se ne boji očitovati pojačanu osjećajnost mada zna da joj naše vrijeme nije baš skloni. On traži one uspjele, nenasilne veze suvremenosti i prošlosti, nalazi ih i raduje im se. Ti »drevni glasi« što odzvanjaju i nakon tolikih stoljeća svjedoče o respektabilnoj književno-jezičnoj kulturi svojih autora. Oslonjeni na crkvenoslavensku, latinsku, talijansku i češku tradiciju oni njeguju vlastiti izraz.

Tekstovi koje su nam ostavili kadšto su visoke umjetničke vrijednosti, a uvijek su zahvalan materijal za proučavanje naše kulturne povijesti, posebice jezične.

Proučavanje povijesti hrvatskoga jezika ne da se ni zamisliti bez poznavanja glagoljičkih tekstova. Isključiti njih pri određivanju korpusa za jezičnopovijesna istraživanja značilo bi lišiti se raznorodnih tekstova koji su nastali tijekom pet stoljeća glagoljaške aktivnosti, značilo bi potpuno se prepustiti nagađanjima i problematičnim konstrukcijama. U onim svojim raspravama koje su po namjeri pretežito jezikoslovne (u knjizi su odabrane tri: *Metodološke pretpostavke jezikoslovne analize hrvatskoglagoljskih zbornika 14—16. stoljeća*, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća*, *Hrvatskoglagoljska grafija kao obavijest o pravopisnim zasadama, ortoepskim i prozodijskim elementima*) Hercigonja vrši značajne korekcije dosadašnjih shvaćanja i čini ozbiljne pomake u obogaćivanju našega povijesnojezičnoga znanja. Prije pojave njegovih rasprava obično se o jeziku hrvatskoglagoljskih tekstova sudilo, otprilike, ovako: tekstovi koji su blizu oltaru i oni koji se čitaju u svećeničkom zboru, tj. liturgijski, pisani su hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika, a tekstovi namijenjeni puku odražavaju normu narodnoga jezika i pokazuju da hrvatski glagoljaši više nisu znali staroslavenski. Već je J. Hamm izrazio mišljenje da su glagoljaši itekako dobro znali što u crkvenoslavenski jezik ide, a što ne (tj. poznavali su njegovu normu), ali i on je smatrao da u jeziku glagoljaških pisaca dolazi, zbog različite funkcionalne usmjerenosti, do »karakteristične bipolarnosti« (Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika, »Slovo« 13). Hercigonja takvu sliku jezične situacije smatra previše pojednostavljenom i kaže da se mora govoriti o tri tipa jezika: jedan je onaj liturgijskih tekstova usklađen s normama crkvenoslavenskoga jezika, drugi je »miješani« tip sastavljen od crkvenoslavenskih, čakavskih i kadšto kajkavskih elemenata (Hercigonja ga naziva »srednji, knjiški tip jezika«), treći je narodni (tj. čakavština) koji u najčistijem obliku dolazi u pravnim spisima. Misao da hrvatski glagoljaši ne bi znali normu staroslavenskoga jezika i da je zato npr. u zbornicima jezik tako »šarolik« odbacivao je Hercigonja od samog početka svoga rada i pokušavao u neliturgijskim tekstovima nalaziti osobitosti koje su upućivale na suprotno mišljenje. Taj njegov stav dobio je potporu i u istraživanjima drugih istraživača, posebice J. Tandarića koji je pokazao da su svoje liturgijske tekstove hrvatski glagoljaši često prevodili s latinskoga na besprijekoran staroslavenski. Znači to da je nešto drugo, a ne neznanje, uvjetovalo miješanje sustava u neliturgijskim tekstovima. Hercigonja je upozorio na interferiranje jezičnih elemenata i razloge za nj vidio prije svega u horizontalnoj usmjerenosti hrvatskoglagoljskih tekstova, tj. u težnji da se bude razumljiv na što širem području. Njegova su

istraživanja pokazala da interferiranje kao pojavu (koju su tadašnje analize određivale kao osobitost tekstova 16. stoljeća, tj. kao čakavsko-štokavsko miješanje na liniji Dalmacija — Dubrovnik) nalazimo jedno stoljeće ranije nego što se mislilo, tj. počeci te pojave padaju u prva desetljeća 15. stoljeća (*Vinodolski zbornik*). Rasprava koja govori o kajkavskim elementima u hrvatskoglagoljskoj knjizi naznačila je u svom uvodnom dijelu pretpostavke za oblikovanje cjelovite slike o toj značajnoj pojavi (određivanje vremenskog, prostornog raspona pojave, učestalost kajkavskih elemenata u pojedinim rukopisima, utvrđivanje opsega rukopisne građe koja je zahvaćena pojavom i sociolingvistička uvjetovanost čakavsko-kajkavsko-staroslavenskog interferiranja) i odmah se pozabavila svakim od njih, dakako u mjeri koju je dopuštala istraženost tekstova. Iz svega je bilo vidljivo da se kontinuitet ulaženja kajkavštine u knjigu nepravедно oštećivao za cijelo stoljeće, a jezične analize omogućile su Hercigonji da uoči niz stilističkih postupaka, da ih imenuje i razvrsta. Za njegov odnos prema istraživanju svakako je karakteristično dopunjavanje ove i u prvoj verziji opširne rasprave (76 str.). Protivnik svake površnosti i nedorečenosti koja nije uvjetovana objektivnim razlozima, Hercigonja je u novoj verziji svoga teksta o kajkavizmima dodao opis javljanja mnogih kajkavskih leksema svjestan da je upravo leksička razina ona na kojoj je najteže vršiti ovakva istraživanja, ali koja pruža i najviše ekstralingvističkih podataka, značajnih za kulturnu i političku povijest.

Slično je postupio i s radnjom *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljštva od 12. do polovice 16. stoljeća* (i ona je s već respektabilne 93 stranice u prvoj verziji narasla u knjizi na 110). Hercigonja razmatra isprave iz kojih bi mogao razabrati gospodarsko stanje hrvatskih glagoljaša. Izanalizirao ih je vrlo mnogo i to raznolikih po sadržaju, po terenu gdje su pisane i po vremenu kada su pisane. Analiza pokazuje da u društveno-gospodarskom razvoju glagoljštva valja razlikovati dvije faze: prva faza je ona u kojoj glagoljštvo doživljava gospodarski uspon (12 — poč. 16. st.) i zapravo izrasta u određenu feudalnu snagu koja raspolaže značajnim površinama zemlje i mnogim nekretninama, a tek 20-ih godina 16. st. dolazi razdoblje siromašenja. Očito je, autori prije Hercigonje su stanje nakon Krbavske bitke (1493) projicirali na prethodno i tako izgradili krivu sliku o materijalnim mogućnostima glagoljaša. Međutim, taj prvi period je vrijeme kad glagoljštvo predstavlja »značajan društveno-gospodarski i duhovni potencijal na jednom dijelu našeg narodnog prostora« (str. 279).

Ovih nekoliko redaka o drugom dijelu Hercigonjine knjige naznačilo je samo neke iz pregršti njegovih stavova kojima je, u ovim raspravama i u svojoj *Povijesti*, umnogome izmijenio naša

znanja i naše viđenje srednjovjekovne hrvatske književnosti pokazavši više nego uvjerljivo kako je ona ravnopravan dio u stoljetnom trajanju naše književne riječi.

I dok taj drugi dio predstavlja značajan doprinos povijesti hrvatske književnosti i jezika, prvi dio knjige *Hrvatskoglagoljsko srednjovjekovlje u književnoj historiografiji* (str. 11—157) doprinos je našoj povijesti znanosti o književnosti. Taj se tekst u knjizi objavljuje prvi put. I on je logičan posljedak dugogodišnjeg bavljenja srednjovjekovnom književnošću. Zadaci koje si je Hercigonja postavio i rješavao uistinu su složeni i stoga mu je bio dragocjen svaki rezultat do kojeg je tko drugi došao. Postupno je izgradio sliku o tome kako je naša književna historiografija gledala na srednjovjekovnu književnost u cjelini i kako je, kojim ritmom, kakvim metodološkim aparatom i s kakvim uspjehom rješavala pojedinačne probleme vezane uz proučavanje najstarijega razdoblja naše književnosti.

Hercigonjin je postupak vrlo zanimljiv. On prikazuje stavove i poglede naših književnih povjesnika tako da svakoga od njih (a obradio je sve značajnije od prve knjige Kukuljevićeva *Arhiva* iz 1851. do *Hrvatske srednjovjekovne proze* D. Fališevac iz 1980) suočava s onim što im prethodi i s onim što im je suvremeno. Tako se lako razaznaje koje su vrline i slabosti njihovih djela i čime su slabosti uvjetovane; objektivnim razlozima (neizdani tekstovi, nedostatak predradnji i sl.) ili pak subjektivnim propustima (nepoznavanjem građe i literature, površnim pristupom itd.). Ali to nije sve. Govoreći o tome kako je koji autor rješavao određeni problem, Hercigonja nas uvijek obavještava dokle smo uopće stigli u proučavanju toga pitanja, što onda pomaže da uočimo što je od čije misli ostalo i kako se ugrađivalo u buduća istraživanja. Sve to, autoru kakav je on, pruža, razumije se, mogućnost da iznosi vlastite stavove i viđenja i čini mi se da je prvenstveno u tom segmentu ova knjiga komplementarna s *Poviješću*. Ona naime pruža autoru mogućnost da izrazi upravo ono što bi u povijesti književnosti unekoliko opteretilo tekst. To nikako ne bi trebalo shvatiti kao da se radi o kakvim perifernim problemima. Naprotiv, tekstovi u ovoj knjizi, i u prvom i u drugom njezinu dijelu, najčešće su produblјivanje i proširivanje onoga što možemo naći u *Povijesti*.

Prelazilo bi okvire jednog ovakvog osvrtu da pokažemo kako je tko prošao kod ove inventure naše književne historiografije što ju je izvršio Hercigonja. U cjelini gledano, unatoč divljenju metodološkoj širini i senzibilitetu za ekspresivnost izraza u mladog Jagića i respektu prema Fancevljevom uočavanju idejne koherentnosti i jedinstva duhovnog ozračja tropismene hrvatske književnosti, prema Lozovininom inteligentnom korišćenju literature i pojedinačnim proumljenim prosudbama, unatoč obazri-

vosti i temeljitosti jednog Ivšića čiji je rad usmjeren na što točniju i izravniju obavijest, unatoč Milčetićevim katalogizacijama koji su razotkrili nove perspektive znanstvenom interesu za našu baštinu, unatoč Kombolu, Štefaniću i Hammu, slika koja se javlja nakon čitanja ovog Hercigonjina rada ne može nas ispuniti ponosom na dostignuća naše književne historiografije. Jasno se, naime, vidi da su opće spoznaje u njoj sporo zrijale, da ona sve do najnovijeg vremena nije činila puno više od prikupljanja i registriranja gradiva, a krajnji domet najčešće jednostranih postupaka bio je razvrstavanje građe u vremenskom slijedu. Postojano se osjeća nedostatak dubinskih vizura što je osobita šteta kod nekih autora koji su iskreno bili predani glagoljaškoj tradiciji (npr. Strohal), ali su ostali na plošnom promatranju i više ili manje uspješnom populariziranju glagoljske knjige. Riječju, glagoljaška tradicija, često osporavana i jednako često romantično hvaljena ukazuje se kao prevelik zalogaj za našu znanost o književnosti.

Svoju knjigu E. Hercigonja je posvetio »Danu 22. veljače 1983. i neznanim tvorcima hrvatskog i južnoslavenskog prvotiska«. Ta posveta, s jedne strane, podsjeća i podsjećat će da je knjiga izašla upravo u godini kada slavimo 500. obljetnicu naše »editio princepsa«, a, s druge strane, 22. veljače 1483. godine jedan je od najznačajnijih datuma u povijesti hrvatske kulture. Te godine, tridesetak godina poslije Gutenberga, hrvatski su glagoljaši otisnuli našu prvu knjigu, otisnuli su prvi misal u Evropi koji nije bio na latinskom jeziku! To nisu mogli učiniti siromašni i neuki! Stoga je ono što je učinjeno toga dana prije pola milenija jedan od krunskih svjedoka o ispravnosti stavova koje nalazimo u novoj, našoj kulturi tako potrebnoj knjizi E. Hercigonje.